

Α. Από την Παράδοση στον Μοντερνισμό

Α1. Συνοπτική παρουσίαση

Παραδοσιακή ποίηση	Μοντέρνα ποίηση
• Έμμετρος στίχος • Ποιητικό λεξιλόγιο • Στίξη κανονική • Κανονικότητα στη μορφή • Τίτλος προϋδεαστικός (δηλ. δηλωτικός) του περιεχομένου • Διατήρηση των κοινών νοημάτων των λέξεων • Λογική ανάπτυξη του θέματος • Έλλογη νοηματική αλληλουχία • Λυρισμός	• Ελεύθερος στίχος • Καθημερινό λεξιλόγιο (με χρήση «αντιποιητικών» λέξεων σε αρκετές περιπτώσεις) • Ακανόνιστη στίξη • Ελευθερία στη μορφή (και πεζολογικό ύφος) • Τίτλος προβληματικός και συχνά ασαφής • Πολυσημία (νέα νοηματική φόρτιση λέξεων) • Πρωτότυπη χρήση συμβόλων • Δυσνόητη ποίηση (έλλειψη αλληλουχίας στην ανάπτυξη του ποιήματος) • Υποδήλωση ή απόκρυψη του θεματικού κέντρου • Χρήση του μύθου

A2. Νεότερη Ποίηση - Μοντερνισμός

Τα βασικά χαρακτηριστικά της Νεότερης Ποίησης

Μπορούμε να τα διαιρέσουμε σε δύο κατηγορίες: **α) εξωτερικά – μορφικά** και **β) εσωτερικά**.

1. Εξωτερικά – μορφικά χαρακτηριστικά.

Η νεότερη ποίηση εγκαταλείπει τα εξωτερικά στοιχεία, που χρησιμοποιούσε η παραδοσιακή. Τα κυριότερα από αυτά είναι οι ομοιόμορφες (ως προς τον αριθμό των στίχων κ.τ.λ.) *στροφές*, η *ομοιοκαταληξία*, που γινόταν σύμφωνα με ορισμένους κανόνες, και το *μέτρο*.

2. Εσωτερικά χαρακτηριστικά.

Η παραδοσιακή ποίηση υποτάσσει το ποίημα σε ορισμένους κανόνες. Ο σπουδαιότερος είναι πως το ποίημα πρέπει να διέπεται από λογική αλληλουχία. Αντίθετα, στη νεότερη ποίηση παρακολουθούμε το ποίημα *την ώρα, σχεδόν, της δημιουργίας του*. Ας σημειωθεί, τέλος, ότι στη νεότερη ποίηση: **α)** μπορεί να λείπει το μέτρο, ο εσωτερικός όμως ρυθμός υπάρχει και **β)** η λογική αλληλουχία, που διέπει κάθε παραδοσιακό ποίημα, χαλαρώνει και το ποίημα λειτουργεί βασικά με τους μηχανισμούς των προεκτάσεων και των συνειρμών (όταν λ.χ. ο Γ. Σεφέρης γράφει στο ποίημα *Ευριπίδης, Αθηναίος* «Γέρασε ανάμεσα στη φωτιά της Τροίας και τα λατομεία της Σικελίας», διατυπώνει κάτι που είναι γνωστό από την ιστορία. Τις προεκτάσεις οφείλει να τις κάνει ο αναγνώστης για να συλλάβει το βαθύτερο νόημα του διστίχου). Γι' αυτό, όποιος διαβάζει νεότερη ποίηση πρέπει να επιστρατεύει περισσότερο τη δημιουργική του φαντασία και λιγότερο τη λογική. Έτσι θα μπορέσει να τη χαρεί και να συλλάβει όχι τόσο όσα λέγονται, αλλά πιο πολύ όσα προκαλείται ο αναγνώστης να υπονοήσει ή να αισθανθεί.

Β. Συνοπτική παρουσίαση των κυριότερων λογοτεχνικών ρευμάτων

1. Κλασικισμός: εμφανίστηκε στην Ευρώπη κατά την Αναγέννηση και επηρέασε την καλλιτεχνική και λογοτεχνική παραγωγή σχεδόν για τέσσερις αιώνες (14 ^{ος} αι. – 18 ^{ος} αι.). αντλεί τα θέματά του απ' την κλασική αρχαιότητα, ενώ τα κύρια χαρακτηριστικά του είναι: λιτότητα, αρμονία και τάξη.	2. Ρομαντισμός: εμφανίστηκε στην Ευρώπη στα τέλη του 18 ^{ου} αι. ως αντίδραση στον κλασικισμό· αντλεί τα θέματά του κυρίως από τους εθνικούς και απελευθερωτικούς αγώνες των λαών (κατά το 19 ^ο αι.), από τη φύση, ενώ τα κύρια χαρακτηριστικά του είναι: έντονο συναίσθημα, φαντασία, πλούσια εκφραστικά μέσα.	3. Παρνασσισμός: αποτελεί την αντίδραση της ποίησης στο ρομαντισμό· εμφανίστηκε γύρω στο 1850 και πήρε το όνομά του από μια ανθολογία ποιημάτων με τον τίτλο «Σύγχρονος Παρνασσός»· αντλεί τα θέματά του απ' την ιστορία και τη μυθολογία, ενώ τα κύρια χαρακτηριστικά του είναι: μεγάλη προσοχή στη μορφή των ποιημάτων, επεξεργασία του στίχου, της ομοιοκαταληξίας και του μέτρου, ακριβολογία στη διατύπωση και οικονομία στη χρήση των εκφραστικών μέσων.
---	--	---

4. Ρεαλισμός: αποτελεί την αντίδραση της πεζογραφίας στο ρομαντισμό· εμφανίστηκε στα μέσα του 19 ^{ου} αι. στη Γαλλία· αντλεί τα θέματά του από τη σύγχρονη πραγματικότητα, ενώ κύρια χαρακτηριστικά του είναι: πιστή αναπαράσταση της πραγματικότητας και φειδώ στη χρήση εκφραστικών μέσων.	5. Νατουραλισμός: αποτελεί ακραία μορφή του ρεαλισμού, που παρουσιάζει τις άσχημες πλευρές και τα τρωτά της ανθρώπινης ζωής.	6. Συμβολισμός: εμφανίστηκε στη Γαλλία κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19 ^{ου} αι. ως αντίδραση στο ρεαλισμό και το παρνασσισμό· κύρια χαρακτηριστικά του είναι: σύντομος στίχος, ασύνδετες εικόνες, μουσικότητα, υποβλητικότητα, χρήση πολλών παρομοιώσεων· παρουσιάζει τον εσωτερικό κόσμο του λογοτέχνη δίνοντας σημασία στη μουσικότητα των λέξεων, τις οποίες χρησιμοποιεί ως σύμβολα ψυχικών καταστάσεων. Ακραία μορφή του συμβολισμού είναι η καθαρή ποίηση, μια τεχνοτροπία δηλαδή που επεδίωκε τη χρήση σπάνιων και εύηχων λέξεων.	7. Υπερρεαλισμός: επηρεάστηκε έντονα από τις θεωρίες του Φρόιντ για το υποσυνείδητο και τα όνειρα· τα κύρια χαρακτηριστικά του είναι: ελευθερία της φαντασίας, χρήση συνειρμών, διαδοχή εικόνων χωρίς λογική συνοχή, απόρριψη της λογικής και της πραγματικότητας. οι υπερρεαλιστές συγγραφείς συχνά χρησιμοποιούν τη μέθοδο της «αυτόματης γραφής».
--	---	---	---

Γ. Λογοτεχνικά ρεύματα

1. Κλασικισμός

Όπως και το επίθετο «κλασικός», από το οποίο προέρχεται, ο όρος κλασικισμός δεν αφορά αποκλειστικά στη λογοτεχνία αλλά σε όλες σχεδόν τις μορφές τέχνης. Σε γενικές γραμμές, μπορούμε να πούμε ότι κλασικισμό ή κλασικιστική περίοδο ονομάζουμε κάθε περίοδο κατά την οποία κυριαρχεί η προσπάθεια μίμησης ή επιστροφής σε παλαιότερα πρότυπα, που θεωρούνται κλασικά. Μ' άλλα λόγια, κλασικισμός είναι η τάση για μίμηση και προσέγγιση του κλασικού που, όπως έχει ιστορικά αποδειχθεί, επανέρχεται κάθε τόσο στη λογοτεχνία και την τέχνη.

Όταν λέμε μίμηση, εννοούμε βέβαια τη χρησιμοποίηση θεμάτων που θεωρούνται κλασικά, καθώς και όλων των χαρακτηριστικών που συνδέονται με έργα κλασικά. Για παράδειγμα, μια κλασικιστική γαλλική τραγωδία του 17ου αιώνα, εκτός του ότι δανείζεται το θέμα της από την αρχαία ελληνική ή τη ρωμαϊκή τραγωδία, χρησιμοποιεί και τα ίδια μορφολογικά στοιχεία. Αυτή η μίμηση μπορεί τελικά να αποδειχθεί δουλική αντιγραφή, ενδέχεται όμως να είναι ιδιαίτερα δημιουργική και να οδηγήσει σε πολύ σημαντικά έργα. Σε ό,τι αφορά την ευρωπαϊκή τέχνη και λογοτεχνία, τα κλασικιστικά στοιχεία είναι έντονα από την Αναγέννηση ως και το 18ο αιώνα, ενώ σε μικρότερο βαθμό μπορούμε να τα ανιχνεύσουμε σε όλες τις εποχές.

Χαρακτηριστικά του κλασικισμού στην Ελλάδα κατά την περίοδο της Επανάστασης είναι οι βασικοί κλασικοί κανόνες: η ισορροπία, η αρμονία, η τελειότητα στη σύνθεση επικών, δραματικών και λυρικών ποιημάτων με υψηλή καλλιτεχνική στάθμη. Σε θεματικό επίπεδο, το λαμπρό ελληνικό παρελθόν συνδέεται με το ηρωικό και ταραγμένο παρόν του εθνικού αγώνα, ενώ η ανάμνηση της κλασικής παιδείας και των αξιών της, τροφοδοτεί το πάθος της εθνικής αποκατάστασης. Γενικότερα κλασικισμός είναι η αναβίωση αξιών της κλασικής αρχαιότητας και η μίμηση προτύπων του παρελθόντος.

2. Ρομαντισμός (1830 – 1880)

Ο ρομαντισμός ήταν ένα ευρύτερο πνευματικό φαινόμενο που κυριάρχησε στην Ευρώπη το 19ο αιώνα. Χαρακτηρίζεται κυρίως από τη στροφή προς την αδέσμευτη φαντασία και το συναίσθημα, καθώς και από την επιστροφή στη φύση και στο παρελθόν. Στο χώρο της λογοτεχνίας ο ρομαντισμός χαρακτηρίζεται επίσης από την ελευθερία στη μορφή, σε αντίθεση προς τον κλασικισμό, που διέπεται από αυστηρούς μορφολογικούς κανόνες και ισορροπία λόγου και αισθήματος.

Δεν είναι δύσκολο να ανιχνεύσουμε έναν πυρήνα βασικών χαρακτηριστικών του ρομαντισμού. Πρώτα απ' όλα, ο ρομαντικός ποιητής συγκρούεται με τον κλασικισμό και με το ορθολογικό πνεύμα του διαφωτισμού. Αμφισβητεί όλους τους κανόνες, την τυποποίηση, τις ηθικές αξίες του κλασικού παρελθόντος και, γενικά, την παράδοση. Στη θέση όλων αυτών τοποθετεί το συναίσθημα και τη φαντασία, το απόλυτο και το υπερβολικό, το συγκινησιακό και το ιδανικό. Όλα αυτά οδηγούν το ρομαντισμό στο παράδοξο και το μυστηριώδες, το όνειρο, το υπερφυσικό και τον εξωτισμό, το ασαφές και το συγκεχυμένο, σε συνδυασμό με μια διάχυτη μελαγχολία και απαισιοδοξία, καθώς και μια νοσταλγική διάθεση για τα περασμένα (όχι όμως για το κλασικό παρελθόν).

Από πλευράς μορφής, καταργούνται πολλοί παραδοσιακοί κανόνες και βλέπουμε ποιητικό ρυθμό στην πεζογραφία ή το αντίστροφο· το λεξιλόγιο διευρύνεται και η εικόνα μετατρέπεται σε βασικό στοιχείο του έργου, μαζί με τον έντονο ρυθμό και τα ηχητικά τεχνάσματα.

Σε ό,τι αφορά τη θεματογραφία, υπάρχει καταρχήν μια ιδιαίτερη επιμονή στο «εγώ» του δημιουργού ή του ήρωα, ένας έντονος δηλαδή ατομικισμός και εγωκεντρισμός. Κατά τα άλλα, οι ρομαντικοί δείχνουν μια προτίμηση για θέματα όπως η προσωπική εμπειρία της φύσης, ο θεός, η περιπέτεια, ο έρωτας (συνήθως μελαγχολικός ή καταδικασμένος), ο ηρωισμός και οι αγώνες για την ελευθερία κτλ. Επίσης, με το ρομαντισμό έχουμε μια στροφή προς τους μεσαιωνικούς ευρωπαϊκούς θρύλους και τις παραδόσεις ή προς τη μυθολογία κάθε λαού για άντληση θεμάτων. Τέλος, οι ρομαντικοί αρέσκονται στη χρησιμοποίηση υποβλητικών σκηνικών, όπως τα νυχτερινά φεγγαρόλουστα τοπία, τα ερείπια, οι τάφοι, οι μακάβριες εικόνες θανάτου κ.τ.λ. Θα πρέπει επίσης να πούμε ότι ως γνήσιο κίνημα, ο ρομαντισμός ενδιαφέρεται για τη σύνδεση τέχνης και ζωής. Γι' αυτό και αγκαλιάζει τους αγώνες των λαών για ελευθερία, δημοκρατία και εθνική ανεξαρτησία, πιστεύει στα ιδανικά

της επανάστασης και, γενικά, επιδιώκει την πολιτική δράση. Ακόμη, καλλιεργώντας το πάθος για τον περιηγητισμό, την περιπέτεια και το ταξίδι, ο ρομαντισμός δίνει την ευκαιρία στους Ευρωπαίους να ανακαλύψουν μακρινές περιοχές και πολιτισμούς, και ιδιαίτερα τον κόσμο της Αφρικής και της Μέσης Ανατολής.

Στην Ελλάδα ο ρομαντισμός βρήκε πρόσφορο έδαφος, καθώς η μίζεση πραγματικότητα του μικρού κρατιδίου με τα οξύτατα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά προβλήματα, ευνοούσε τη φυγή στους χώρους της φαντασίας ή δημιουργούσε καταθλιπτικές ψυχικές καταστάσεις. Μολονότι οι Έλληνες ρομαντικοί θα βρουν ανταπόκριση από το κοινό της εποχής τους, δε θα μπορέσουν να προσφέρουν σημαντικά λογοτεχνικά έργα. Γρήγορα θα ξεπέσουν σε μια πολύ επιτηδευμένη μελαγχολία και προσποιητή ερωτική θλίψη, ενώ οι πατριωτικές τους εξάρσεις θα συνοδεύονται από μεγαλοστομία και βερμπαλισμό. Η χρήση της καθαρεύουσας ως μοναδικής κατάλληλης για την τέχνη γλώσσας, θα τους φέρει πολύ πιο κοντά στην παράδοση παρά στην ανανέωση, ενώ θα τους οδηγήσει σε πολυλογία, αμετροέπεια, υπερβολή και αβασάνιστη στιχουργία.

Ο νεοελληνικός ρομαντισμός εκπροσωπείται κυρίως από τη λεγόμενη «Παλαιά Αθηναϊκή Σχολή» ή τους Φαναριώτες, όπως συνηθίζουμε να λέμε, αφού πρόκειται για οικογένειες που κατάγονται κυρίως από το Φανάρι, την περίφημη συνοικία της Κωνσταντινούπολης. Ενδεικτικά αναφέρουμε τους αδελφούς Παναγιώτη και Αλέξανδρο Σούτσο, τον Αλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβή, το Δημήτριο Παπαρρηγόπουλο, τον Ιωάννη Καρασούτσα, το Γεώργιο Ζαλοκώστα, το Θεόδωρο Ορφανίδη, το Σπυρίδωνα Βασιλειάδη, τον Αχιλλέα Παράσχο κ.ά.

Ο ελληνικός ρομαντισμός της Αθηναϊκής Σχολής διαμορφώνει τα εξής χαρακτηριστικά:

- Στροφή προς το ένδοξο παρελθόν (το αρχαίο και το πρόσφατο).
- Χρήση της καθαρεύουσας.
- Μελαγχολική διάθεση που φτάνει ως την απαισιοδοξία και την έμμονη ιδέα του θανάτου.
- Χαλαρή έκφραση που μερικές φορές φτάνει ως την προχειρολογία.
- Ύφος πομπώδες.

3. Παρνασσισμός (1880 – 1910)

Ο παρνασσισμός αντιδρώντας στη θεματική του ξεπεσμένου ρομαντισμού αλλά και στο ατημέλητο ύφος και στους υπερβολικούς αισθηματισμούς του, αναζήτησε την έμπνευση του στην κλασική παράδοση, κυρίως στον αρχαίο ελληνικό και ρωμαϊκό πολιτισμό. Πρόβαλε ως έμβλημα του την απάθεια και ως ιδανικό την άψογη μορφική εμφάνιση των ποιημάτων. Οι παρνασσιστές αγαπούν τον ηχηρό και ρωμαλέο στίχο, επιμένουν στην πλαστική του επεξεργασία και την πλούσια ομοιοκαταληξία και αποδίδουν πολύ μεγάλη σημασία στην ανεύρεση και τη χρήση της μοναδικής λέξης, αλλά και στις πολύ έντονες εκρηκτικές εικόνες και φράσεις, οργανωμένες όμως σε αυστηρή ισορροπία. Επιδιώκουν επίσης τον ηχητικό πλούτο και γενικότερα την εκμετάλλευση ως την ακρότητα των ρυθμικών και πλαστικών στοιχείων του στίχου. Η επίμονη όμως προσπάθεια για μορφική τελειότητα του στίχου οδήγησε τελικά σε επίδειξη ικανότητας στο χειρισμό των ποιητικών κανόνων και μόνο, με αποτέλεσμα να λείπει από τα ποιήματα τους η ζωή και η ανθρώπινη τρυφερότητα.

Οι Έλληνες όμως παρνασσικοί, όσο κι αν ακολούθησαν τους Γάλλους συναδέλφους τους, δεν έφτασαν ποτέ στην τέλεια απάθεια· διατήρησαν αρκετή αισθηματολογία, όχι τόσο με τη ρομαντική έννοια, όσο με την έννοια κάποιας υποκειμενικής στάσης απέναντι στα θέματα τους. Κοντά στην επιμέλεια του στίχου εισάγουν στα ποιήματα τους την καθημερινότητα, την απλότητα στην έκφραση και τη θέρμη της κοινής ομιλίας.

4. Συμβολισμός (1900 – 1920)

Ο συμβολισμός (Γαλλία, τέλη 19ου αιώνα) εμφανίζεται ως διπλή αντίδραση τόσο στο ρομαντικό στόμφο και τη ρητορεία όσο και στην παρνασσική απάθεια, αντικειμενικότητα και ακαμψία στο στίχο. Επιπλέον, διαφοροποιείται και από το ρεαλισμό και, κυρίως, από το νατουραλισμό, που αρέσκεται στη λεπτομερή περιγραφή του πραγματικού κόσμου και έχει κοινωνικούς στόχους.

Για το συμβολιστή ποιητή, η πραγματικότητα που αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας, δηλαδή ο εξωτερικός κόσμος, δεν έχει κανένα ποιητικό ενδιαφέρον. Ωστόσο, τα πράγματα αυτού του κόσμου η ποίηση μπορεί να τα χρησιμοποιήσει ως διαμεσολαβητές, ως σύμβολα, για να φτάσει στο αληθινό της αντικείμενο: στην έκφραση ιδεών, ψυχικών ή νοητικών καταστάσεων, συναισθημάτων κ.τ.λ. ή μ' άλλα λόγια, στο ασυνείδητο και στο μυστήριο του εσωτερικού μας κόσμου.

Με βάση αυτή τη γενική αρχή, τα χαρακτηριστικά της συμβολιστικής ποίησης μπορούν να καθοριστούν ως εξής:

- Η προσπάθεια απόδοσης των ψυχικών καταστάσεων με τρόπο έμμεσο και συμβολικό, δηλαδή μέσα από τη χρήση των συμβόλων· αυτή η προσπάθεια οδηγεί σε μια υπαινικτική και υποβλητική χρήση της γλώσσας, σε συνδυασμό με μια διαισθητική σύλληψη των πραγμάτων και μιαν αφθονία εικόνων και μεταφορών (όλα αυτά τα στοιχεία μαζί κάνουν ασφαλώς το ποίημα πιο δυσνόητο).
- Η αποφυγή της σαφήνειας και η προσπάθεια για δημιουργία ενός κλίματος ρευστού, συγκεχυμένου, ασαφούς και θολού, που συνυπάρχει με μια διάθεση ρεμβασμού, μελαγχολίας και ονειροπόλησης.
- Η έντονη πνευματικότητα, ο ιδεαλισμός και, σε πολλές περιπτώσεις, ο μυστικισμός.
- Η προσπάθεια να ταυτιστεί η ποίηση με τη μουσική, που εκδηλώνεται με την έντονη μουσικότητα και τον υποβλητικό χαρακτήρα του στίχου (απευθύνεται ταυτόχρονα στην ακοή και στο συναίσθημα).
- Οι πολλές τεχνικές, μορφολογικές και εκφραστικές καινοτομίες: χαλαρή ομοιοκαταληξία, ανομοιοκατάληκτος ή ελεύθερος στίχος, πολλά και πρωτότυπα σχήματα λόγου, ιδιόρρυθμη σύνταξη, νέο λεξιλόγιο κ.τ.λ.
- Ο περιορισμός του νοηματικού περιεχομένου του ποιήματος στο ελάχιστο: η ποίηση απαλλάσσεται από κάθε φιλοσοφικό και ηθικο-διδακτικό στοιχείο, καθώς και από

ρητορισμούς ή θέματα του δημόσιου βίου· γίνεται αυτό που θα έπρεπε πάντοτε να είναι, δηλαδή καθαρή ποίηση (poesie pure), γεμάτη μαγεία και γοητεία.

Με λίγα λόγια, ο συμβολισμός φέρνει μια επανάσταση στην ποίηση, τόσο στο περιεχόμενο όσο και στη μορφή: το ποίημα δεν έχει πλέον ως στόχο τη μίμηση της φύσης, του εξωτερικού κόσμου ή της πραγματικότητας αλλά τη δημιουργία ενός άλλου, διαφορετικού, ποιητικού κόσμου· εξάλλου, ως προς τα μορφολογικά ή τα δομικά χαρακτηριστικά, οδηγούμαστε μακριά από κάθε περιορισμό, προς τη διάλυση του ποιήματος.

Γενικότερα, ο συμβολισμός φέρνει μια νέα άποψη για την ποίηση: τα ποιήματα δε χρησιμεύουν πλέον για να πούμε κάτι για τον κόσμο γύρω μας αλλά γίνονται ένας αυτόνομος κλάδος, ένας κόσμος ξεχωριστός, που διαφέρει από καθετί άλλο και υπάρχει πρώτα για τον εαυτό του. Η άποψη που έχουμε σήμερα για την τέχνη δε διαφέρει και πολύ από αυτήν.

Τέλος, είναι ιδιαίτερα σημαντικό ότι οι καινοτομίες του συμβολισμού λειτούργησαν ως πρώτο βήμα για να ξεφύγουμε από την παράδοση και να πορευθούμε προς τη νεωτερική ποίηση. Ακόμη και το γεγονός ότι με το συμβολισμό το ποίημα αρχίζει να γίνεται δυσπρόσιτο ή και ακατανόητο, ακόμη και αυτό μας φέρνει πιο κοντά στο μοντερνισμό, που ως βασικό χαρακτηριστικό έχει ακριβώς αυτή την ερμητικότητα, αυτή τη δυσκολία στη προσέγγιση.

Ο συμβολισμός κάνει την εμφάνιση του στη νεοελληνική λογοτεχνία στα πρώτα χρόνια του 20ου αιώνα, λίγο μετά τον παρνασσισμό. Ο ελληνικός συμβολισμός έχει όλα τα βασικά χαρακτηριστικά του γαλλικού, αν και μπορούμε να πούμε ότι οι Έλληνες ποιητές οικειοποιούνται κυρίως δύο βασικές αρχές του γαλλικού κινήματος: α) τον υπαινικτικό και υποβλητικό χαρακτήρα της ποίησης, που στρέφει νου και αισθήματα προς την ψηλότερη σφαίρα των ιδεών, β) την αίσθηση του ποιητή (ενδεχομένως και του αναγνώστη) ότι, όταν κάποιος μπορέσει να φτάσει σ' αυτή τη σφαίρα, θεωρεί πλέον την πραγματικότητα ως έναν ταπεινό τόπο μελαγχολίας και απελπισίας. Όπως στη γαλλική έτσι και στη νεοελληνική λογοτεχνία, ο συμβολισμός έρχεται να απαλλάξει οριστικά την ποίηση από τη φλυαρία και τη μεγαλοστομία του ρομαντισμού αλλά και από την απάθεια του παρνασσισμού. Η ποίηση περνά πλέον σε μια όλο και πιο γνήσια έκφραση του συναισθήματος. Ωστόσο, οι Έλληνες ποιητές υιοθετούν λίγες από τις εκφραστικές καινοτομίες των Γάλλων.

5. Ρεαλισμός

Ο ρεαλισμός ως λογοτεχνική τεχνοτροπία δηλώνει την τάση ορισμένων συγγραφέων να απεικονίζουν πιστά την πραγματικότητα. Ωστόσο, τα πραγματικά γεγονότα δεν μεταφέρονται αυτούσια, αλλά μετασχηματίζονται από τον δημιουργό του λογοτεχνικού έργου. Ο ρεαλιστής συγγραφέας δεν επιδιώκει να μας δώσει μια φωτογραφική αναπαράσταση της ζωής, αλλά κάποια άποψή της με πληρότητα, ζωντάνια και πειστικότητα. Ενδιαφέρεται για τις καθημερινές πράξεις και τα καθημερινά επεισόδια, ενώ αντιμετωπίζει κριτικά τις συμβατικές αξίες και συχνά τοποθετεί τους ήρωές του στα θύματα της κοινωνίας.

Τα βασικά χαρακτηριστικά του ρεαλισμού μπορούμε να τα συνοψίσουμε στα εξής:

1. Δείχνει μια τάση προς την αντικειμενικότητα.
2. Αφήνει τα γεγονότα να μιλήσουν μόνα τους.
3. Παρουσιάζει κοινές εμπειρίες.
4. Επιλέγει κοινά θέματα.
5. Τηρεί κριτική στάση απέναντι στην κοινωνία.

6. Νεορομαντισμός (1920 – 1930)

Ο νεορομαντισμός συνιστά μια επιστροφή στην πρόταξη των προσωπικών συναισθημάτων του ποιητικού υποκειμένου. Σε αντίθεση με την αποστασιοποιημένη και ψυχρή ποίηση του παρνασσισμού, ο νεορομαντισμός αποζητά μια ποίηση διαπνεόμενη απ' το συναίσθημα, όπου θα κυριαρχεί το προσωπικό βίωμα του ποιητή. Η ποίηση επιστρέφει έτσι στην εσωτερική και εγωκεντρική θέαση των πραγμάτων, αλλά δεν έχει πια τον μεγαλόπνοο πατριωτικό χαρακτήρα του ρομαντισμού. Οι δύσκολες ιστορικές συνθήκες έχουν κάμψει την επαναστατική διάθεση κι έχουν δημιουργήσει ένα κλίμα κόπωσης και γενικευμένης απαισιοδοξίας.

Ο νεορομαντισμός επομένως επαναφέρει τον ατομικισμό και το συναισθηματισμό του ρομαντισμού, ως αντίδραση στην ψυχρή ποίηση του παρνασσισμού, διαμορφώνει όμως – υπό την πίεση των ιστορικών γεγονότων – μια ποίηση κενή από ιδανικά και συλλογικές υψηλές επιδιώξεις. Το έθνος και η κοινωνία δεν αποτελούν πια την πηγή έμπνευσης που ωθούσε άλλοτε το ρομαντισμό σε πατριωτικές συνθέσεις. Οι ποιητές του μεσοπολέμου διακατέχονται από μια διάθεση παραίτησης και απογοήτευσης. Στα ποιήματα τους κυριαρχεί η μελαγχολία, η αίσθηση του ανικανοποίητου, η απουσία αγωνιστικού παλμού και η επιστροφή στο ατομικό βίωμα. Στη θέση των πατριωτικών ιδανικών τίθεται πλέον η ονειροπόληση και η επιθυμία φυγής από μια κοινωνία που αδυνατεί να εμπνεύσει τη συλλογική πορεία και προσπάθεια.

7. Νεότερη Ποίηση - Μοντερνισμός

Στα τέλη του 19ου αιώνα εμφανίζεται στην Ευρώπη ένα νέο πνευματικό κίνημα, ο *μοντερνισμός* (*modernismo*), το οποίο είχε ως στόχο την ανανέωση σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας: τη λογοτεχνία, την τέχνη γενικότερα, τις επιστήμες, αλλά και τον τρόπο ζωής των ανθρώπων. Ο όρος «μοντερνισμός» έχει λατινική προέλευση: *modo* (= μόλις τώρα, πρόσφατα: αφαιρετική του *modus* = τρόπος). «Μοντέρνο» γενικά είναι το σύγχρονο, το καινοφανές, ενώ μοντέρνο ποίημα θεωρείται εκείνο που έχει *ελεύθερο στίχο*, *δραματικότητα*, *καθημερινό λεξιλόγιο* και ιδιαίτερα *σκοτεινό, υπαινικτικό περιεχόμενο*.

Ο μοντερνισμός *αμφισβήτησε* τις καθιερωμένες λογοτεχνικές συμβάσεις και έδειξε διάθεση πειραματισμού για νέες μορφές. Στην ποίηση, ο μοντερνισμός εκδηλώνεται με την *άρνηση των παραδοσιακών κανόνων*. Οι στίχοι *απελευθερώνονται* από μετρικές ή άλλες δεσμεύσεις, ακόμα και από τη γραμματική, το συντακτικό και τα σημεία στίξης. Αφθονούν τα *σύμβολα*, οι *εικόνες* και οι *μεταφορές*. Το περίτεχνο ύφος των συμβολιστικών ποιημάτων υποχωρεί και ο λόγος αποκτά *απλότητα*, *πυκνότητα*, *ελλειπτικότητα* και *συντομία*. Σε συνδυασμό με την επίδραση της ψυχανάλυσης και την απελευθέρωση της φαντασίας και του ονείρου, η γραφή γίνεται *συνειρμική, υπαινικτική και πολύσημη*. Ο μοντερνισμός έστρεψε την προσοχή του στις ρίζες της παράδοσης και έδωσε έμφαση στη *συμβολική έκφραση των προσωπικών συγκινήσεων*, στην *ανανέωση της μορφής* και τη *δυναμική των λέξεων*.

Η στροφή προς το παρελθόν, ιδιαίτερα στην κλασική αρχαιότητα, οδήγησε τους μοντερνιστές στη *χρήση του μύθου* για να εκφράσουν συμβολικά καταστάσεις και συναισθήματα. Τον μύθο αξιοποιούσαν και τα ρεύματα του κλασικισμού, του παρνασσισμού και του συμβολισμού, αλλά με απόλυτα πιστότητα προς τα πρόσωπα και τις ιστορίες, ενώ ο μοντερνισμός τον χρησιμοποιεί με τρόπο *δραματικό: ο μύθος, δηλαδή, προσαρμόζεται στην εποχή και την κατάσταση προσφέροντας στον ποιητή το κατάλληλο «προσωπείο» για να διατυπώσει την εμπειρία του, κοινή ή προσωπική.*

8. Υπερρεαλισμός

Ο υπερρεαλισμός (η λέξη αποτελεί μετάφραση της γαλλικής *surrealisme*) υπήρξε φιλολογική, ποιητική και καλλιτεχνική κίνηση που ως σκοπό είχε την υπέρβαση του πραγματικού κόσμου με την καταγραφή (στην ποίηση) ή την παράσταση (στην τέχνη) των υποσυνείδητων ενεργειών της ψυχής και των ονειρικών της εντυπώσεων χωρίς την επέμβαση της λογικής. Παράλληλα, ο υπερρεαλισμός απέβλεπε και στην ανανέωση όλων των ηθικών αξιών, της φιλοσοφίας και της επιστήμης. Ιδρυτής του υπήρξε ο Αντρέ Μπρετόν, που ήταν γιατρός και ασχολήθηκε με την ψυχανάλυση. Το 1924 έδωσε στη δημοσιότητα την πρώτη διακήρυξη (μανιφέστο) για τον υπερρεαλισμό, που αφού ρίζωσε στη Γαλλία, εξαπλώθηκε κατόπι και στις υπόλοιπες χώρες. Η επίδραση του ήταν κυρίως αισθητή στην ποίηση, τη ζωγραφική, τη γλυπτική, τον κινηματογράφο, καθώς και στην τέχνη της διακόσμησης και της διαφήμισης. Μόνο η μουσική και ο χορός δεν επηρεάστηκαν από τον υπερρεαλισμό. Πολλοί υπερρεαλιστές (ανάμεσα τους κατατάσσονται και οι Έλληνες) περιόρισαν τους στόχους του κινήματος μόνο στο χώρο της ποίησης και της τέχνης. Ο Μπρετόν όμως και πολλοί άλλοι επηρεάστηκαν από το Μαρξισμό και διεύρυναν τους στόχους του υπερρεαλισμού. Συνοψίζοντας τις αρχές και των δύο παραπάνω τάσεων, μπορούμε να πούμε ότι ο υπερρεαλισμός: **α)** διακήρυξε την παντοδυναμία του ονείρου, του ενστίκτου και της επανάστασης και **β)** στράφηκε ενάντια σε κάθε μορφή λογικής, ηθικής ή κοινωνικής τάξης. .

Τα μέσα που χρησιμοποίησε ήταν κυρίως η *αυτόματη γραφή* και η *καταγραφή των ονείρων*· οι πειραματισμοί όμως αυτοί δεν απέδωσαν, γιατί και στις δύο περιπτώσεις η παρέμβαση της λογικής ήταν αναπόφευκτη.

Τελικά, ο υπερρεαλισμός θα καταφύγει σε δύο βασικούς παράγοντες, την *τύχη* και το *υποσυνείδητο*· όταν δηλαδή ο υπερρεαλιστής ποιητής γράφει, αφήνει το μηχανισμό της τύχης να προσδιορίσει τη μορφή του έργου του. Το ποίημα δηλαδή γράφεται χωρίς προκαθορισμένο στόχο, κάτω από την επίδραση του *υποσυνείδητου*, που είναι από τη φύση του φευγαλέο και δημιουργεί ζωηρές λεκτικές εντυπώσεις. Για τον υπερρεαλιστή ποιητή οι λέξεις είναι αυτόνομες και ελεύθερες. Η δύναμη και η ορμή τους βρίσκονται κυρίως στην έκταση, κατά την οποία ξεφεύγουν από το επιβεβλημένο νόημα τους, συνδυαζόμενες μεταξύ τους χωρίς να υπακούουν σε ορθολογικούς νόμους. Η εξέταση των παραπάνω χαρακτηριστικών του υπερρεαλισμού να συνδυαστεί με τη μελέτη των ποιημάτων του Ανδρέα Εμπειρίκου που, ακολουθώντας τις βασικές αρχές του υπερρεαλισμού, προσπάθησε

μι την ποίηση του να δημιουργεί ζωντανές λεκτικές εντυπώσεις κι οι λέξεις του, όταν συνδυαστούν μεταξύ τους, δεν υπακούουν πάντοτε σε ορθολογικούς νόμους.

Γενικά, ο υπερρεαλισμός υπήρξε το πιο σημαντικό καλλιτεχνικό κίνημα του μεσοπολέμου, που επηρέασε πολύ τη νεότερη ποίηση. Πρέπει όμως να σημειωθεί πως η νεότερη ελληνική ποίηση δεν επηρεάστηκε μόνο από τον υπερρεαλισμό, αλλά και από το συμβολισμό. Από τη γένια του 1930, που ανανέωσε την ελληνική ποίηση, ακραιφνείς υπερρεαλιστές είναι ο Ανδρέας Εμπειρικός και ο Νίκος Εγγονόπουλος· ο Οδυσσέας Ελύτης, επίσης, επηρεάστηκε πολύ από τον υπερρεαλισμό. Αντίθετα, η ποίηση του Γιώργου Σεφέρη κι άλλων ποιητών, δέχτηκε την επίδραση του συμβολισμού. Αυτό όμως δε σημαίνει πως αγνόησαν τα διδάγματα του υπερρεαλισμού· ως ένα βαθμό, ο υπερρεαλιστικός τρόπος γραφής έχει επηρεάσει και τη δική τους ποίηση.

Δ. Λογοτεχνικές Σχολές

1. Επτανησιακή Σχολή (τέλη 18^{ου} αιώνα – αρχές 19^{ου} αιώνα)

Υπάρχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά στο περιεχόμενο ή και στη μορφή της ποίησης των Επτανησίων, που μας επιτρέπουν να μιλάμε για μια ιδιαίτερη «σχολή», την Επτανησιακή, όπου το τοπικό στοιχείο εκφράστηκε με δικό του τρόπο, αφού διασταυρώθηκε γόνιμα με τις παρακάτω επιδράσεις: **α)** της ιταλικής και γενικότερα της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας, **β)** της κρητικής λογοτεχνίας, **γ)** του δημοτικού τραγουδιού και **δ)** του ποιητικού έργου του Βηλαρά και του Χριστόπουλου.

Τα κοινά εξάλλου χαρακτηριστικά της ποιητικής έκφρασης των Επτανησίων συνοψίζονται, όπως είχε επισημάνει ήδη ο Παλαμάς, στη λατρεία της θρησκείας, της πατρίδας και της γυναίκας. Σ' αυτές θα πρέπει να προστεθεί και η λατρεία της φύσης. Ως προς τη μορφή θα πρέπει να σημειώσουμε προπαντός την προσήλωση των Επτανησίων στη δημοτική γλώσσα.

2. Κωνσταντίνος Καβάφης (1863 – 1933)

Ιδιαίτερα φιλομαθής, ο Καβάφης από πολύ νωρίς εκδήλωσε την αγάπη του για την ιστορία. Στα ποιήματά του αναφέρεται συχνά σε συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα. Εμπνέεται περισσότερο από την Ελληνιστική εποχή με τα έντονα φαινόμενα παρακμής, τα οποία ο ποιητής χρησιμοποιεί για τις αναλογίες που βρίσκει με το παρόν. Τα ιστορικά γεγονότα γίνονται η πρόφαση ή το μέσο με το οποίο ο Καβάφης δίνει υπόσταση στα προσωπικά του βιώματα.

Ενώ ο ποιητής γνώριζε πολύ καλά τα σύγχρονα λογοτεχνικά ρεύματα, όπως ήταν ο παρνασσισμός και ο συμβολισμός, δε φαίνεται να ακολουθήσε συστηματικά κάποιο από αυτά. Βαθμιαία απομακρύνθηκε εντελώς και κινήθηκε στα πλαίσια του ρεαλισμού. Ο ποιητής, όπως αναφέρει στην Ιστορία του ο Mario Vitti, περιβλήθηκε γρήγορα με μύθο. Στην Ελλάδα έγινε για πρώτη φορά λόγος γι' αυτόν το 1903, όταν ο Ξενόπουλος δημοσίευσε στο περιοδικό Παναθήναια το ιστορικό του άρθρο με τίτλο «Ένας ποιητής».

Σε συνέντευξη που έδωσε ο Καβάφης σε ξένο ανταποκριτή τρία χρόνια πριν πεθάνει, προσδιόρισε τα στοιχεία που θα τον καθιστούσαν «ποιητή των μελλουσών γενεών»: λακωνική λιτότητα ύφους, ιστορική, φιλοσοφική και ψυχολογική αξία της ποίησής του, ενθουσιασμός που προέρχεται από διανοητική συγκίνηση, ορθή φράση που οφείλεται στη φυσικότητα του λόγου και ελαφρά ειρωνεία. Η δραματική και η τραγική ειρωνεία του (απεικόνιση των αντιθέσεων ανάμεσα στα φαινόμενα και την πραγματικότητα) διαμορφώνει και τη λεκτική του ειρωνεία και αποτελεί το στοιχείο που προκαλεί ακριβώς την «ποιητική συγκίνηση».

Τα ποιητικά κείμενα του Καβάφη πλησιάζουν τον πεζό λόγο. Αυτό κατορθώνεται με τη λιτότητα στην έκφραση, τα λιγοστά επίθετα, τον ελεύθερο στίχο με τον άνισο αριθμό συλλαβών. Η γλώσσα είναι ιδιότυπη και περιέχει πολλά στοιχεία από την καθαρεύουσα αλλά και από τη δημοτική, ενώ είναι διανθισμένη με πολλούς ιδιωματισμούς από την Αλεξάνδρεια και την Πόλη. Για τον Καβάφη η ποιητική τέχνη ήταν μια επίπονη διαδικασία: σύμφωνα με πληροφορίες που παρέχουν οι μελετητές του, τα στάδια γραφής ενός ποιήματος διαρκούσαν ακόμη και δεκαετίες. Τα ποιήματά του περνούσαν από πολλά στάδια επεξεργασίας, μέχρις ότου φτάσουν στην τελική τους μορφή. Όσο ζούσε ακολουθούσε μian ιδιότυπη εκδοτική τακτική: τύπωνε τα ποιήματά του σε μικρά φυλλάδια, αργότερα σε τεύχη και τέλος έφτιαχνε χειροποίητες συλλογές που μοίραζε σε φίλους και θαυμαστές.

3. Γενιά του 1930

Η παραδοσιακή ποίηση που ανταποκρινόταν στην παλιά τάξη πραγμάτων, δεν μπορεί πλέον να εκφράσει όλες τις μεταβολές που έχουν συντελεστεί. Για να εκφράσει τη διάλυση της παλιάς τάξης των πραγμάτων και ν' ανταποκριθεί στη μεταβολή της ευαισθησίας του ανθρώπου, η ποίηση έπρεπε να βρει καινούριους εκφραστικούς τρόπους. Η ευρωπαϊκή ποίηση το επιχείρησε με τα κινήματα του φουτουρισμού, του ντανταϊσμού και του υπερρεαλισμού.

Στην Ελλάδα, καθυστερημένα σχετικά με την Ευρώπη, οι ποιητές της γενιάς του 1930, με βάση τις αρχές του συμβολισμού και του υπερρεαλισμού, ανανεώνουν την ελληνική ποίηση. Βασικά χαρακτηριστικά αυτής της ανανέωσης είναι ο ελεύθερος στίχος, η χρήση του λεξιλογίου της καθημερινής ομιλίας, η κατάργηση της λογικής αλληλουχίας του ποιήματος, του μέτρου, της ομοιοκαταληξίας κ.τ.λ.